

ՀԱՅ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՆԵՐԸ ԵՎ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԸ
ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
(XIX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍ – XX ԴԱՐԻ ՍԿԻԶԲ)

Բանալի բառեր (Keywords). *Օսմանյան կայսրություն, «միլլետներ», դպրոց, վարժարան, կրթական գործ, գիտակրթական ոլորտ, հայ մասնագետներ*

Օսմանյան գիտակրթական համակարգն, ընդհանուր առմամբ, մինչև կայսրության վերջնական փլուզումը, մնաց թերզարգացած և խիստ հետադիմական: 1869 թ. ընդունվում է ժողովրդական կրթության մասին օրենք (դրա համար հիմք էր ծառայել համապատասխան ֆրանսիական օրենսդրությունը): Այնուհանդերձ, ակնհայտ էր, որ երկրում չկային անհրաժեշտ մանկավարժական կադրեր, հատկապես ուսուցչուհիներ¹: Մինչև 1870-ական թթ. Օսմանյան կայսրությունում կանանց կրթության ոլորտում որևէ լուրջ քայլ չի ձեռնարկվել (խոսքը վերաբերում է մուսուլման կանանց կրթությանը, որովհետև հունական և հայկական «միլլետներում» իրավիճակը համեմատաբար ավելի բարվոք էր թե՛ XIX դարում, թե՛ XX դ. սկզբին)²: 1874-1875 թթ. Կ. Պոլսում կար ընդամենը 25 տարրական իգական դպրոց, 1877 թ.՝ նաև՝ 9 երկրորդ աստիճանի տարրական դպրոց: Անգամ այս համեմատվիճակագրությունը համարվում է ակնառու հաջողություն³:

¹ Afetinan A., Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, İstanbul, 1964, s. 79, Джафарова А., Из истории женского движения в Турции, Ближний и Средний Восток. История. Экономика. (Сборник статей), М., 1967, с. 30-31.

² Սաֆարյան Ալ., Զիյա Գյոքարփը՝ թուրք կանանց իրավունքների մասին, «Թուրքագիտական և օսմանագիտական հետազոտություններ», թիվ 4, Երևան, 2006, էջ 14:

³ Джафарова А., նշվ. աշխ., էջ 31:

Գրատպության և աշխարհիկ կրթության բացակայության պայմաններում անգամ XX դ. սկզբին Օսմանյան կայսրության տիրապետող ժողովրդի՝ թուրքերի 90 տոկոսն անգրագետ էր, մինչդեռ թուրքերի կողմից կեղեքված ժողովուրդների շրջանում անգրագետները զգալիորեն քիչ էին (հույների մոտ 50 տոկոս, հայերի մոտ՝ միայն 33 տոկոս)⁴: XVIII դ. վերջի և XIX դ. կեսերի բարեփոխումների շրջանում սկսվում է ձևավորվել աշխարհիկ կրթության համակարգը, որն անշուշտ չէր վերացնում կրոնի ուսուցումը: Մուլթան Մահմուդ II-ի և Աբդուլ Մեջիդի գահակալության տարիներին ստեղծվում են բժշկական, իրավագիտական, դեղագործական համալսարաններ, ծովային, զինվորական, երկրագործության բարձրագույն վարժարաններ: 1839 թ. ստեղծվում են հանրակրթական դպրոցներ (ոյուլթիյե), իսկ 1845 թ. առաջին աստիճանի միջնակարգ դպրոցներ (իրադի), որոնք հիմնականում դիմորդներ էին պատրաստում ռազմաուսումնական հաստատությունների համար⁵: 1849 թ. Կ. Պոլսում ստեղծվում է վարժարան՝ Գևորգ Սթիմարաճյանի տնօրինությամբ: 1857 թ. հիմնվում է Անտառաբանական վարժարանը, որի առաջին շրջանավարտներից էին Արթին Մարաֆյանը, Մարգար Մահգենճյանը, Ռեֆիկ Օոյանը: Վարժարանի հայ շրջանավարտներից՝ Գառնիկ Պեգեզյանը դարձել է նույն վարժարանի տնօրեն, Մկրտիչ Հեքիմյանը երկար տարիներ եղել է արքունի կալվածքների, անտառների տնօրեն: Հեղինակ էր մասնագիտական մի քանի ձեռնարկների: Ունեցել է «Ուլայի» (առաջին կարգի) աստիճան, երկրորդ կարգի «Օսմանիե» և առաջին կարգի «Մեջիդիե» շքանշաններ, արժանացել է ոսկե «Վաստակ» մեդալի: Հայ շրջանավարտները ֆրանսիացի մասնա-

⁴ Новичев А., Турция, Краткая история, М., 1965, с 133-134; Еремеев Д., Ислам: Образ жизни и стиль мышления, М., 1990, с. 255.

⁵ Желтяков А., Печать вобщественно-политической и культурной жизни Турции 1729-1908 гг., М., 1972, с. 37-39.

գետների հետ մասնակցել են Օսմանյան կայսրությունում անտառների պահպանման և մշակման գործին (1872 թ. այս վարժարանում բացվում է Լեռնահանքային բաժին): 1864 թ. բացվեց Հարբիեի Զինվորական վարժարանը, որը նախատեսված էր նաև ոչ մուսուլմանների համար: Սուլթան Աբդուլ Ազիզի հրամանով հինգ հայ երիտասարդ ընդունեցին այդ վարժարան, սակայն թույլ չտվեցին հարյուրապետի աստիճանից բարձրանալ: 1866 թ. ստեղծվեց Քաղաքացիական Բժշկական վարժարանը⁶:

1868 թ. Գ. Աղաթոնի մահից հետո երկրագործական բարձրագույն տեսչությունը հանձնվում է Հակոբ Ամասյանին: Երկրագործության զարգացման համար երկիրը մասնագետների կարիք ուներ: Ամասյանը լավագույն ուսանողներին ուղարկում է Ֆրանսիա, Գերմանիա՝ գիտելիքները խորացնելու և կատարելագործելու: Նրանցից էր Հովակիմ Երամ Երամյանը, ով 1880 թ. զբաղվում էր Պրուսայի, Տրապիզոնի, Սերաստիայի կուսակալությունների երկրագործության վիճակը բարելավելու աշխատանքով: 1877 թ. Բուրսայում հիմնադրվում է Շերամաբուժական վարժարան, որի տնօրենն էր Փարիզի հոդագործական վարժարանն ավարտած Գևորգ Թորգոմյանը:

1892 թ. Անտառների վարչությունը միանում է Հանրագուտ Շինության նախարարությանը, որի նախագահ էր Արթին բեյ Տատյանը: Անտառապահության զարգացման մեջ արժանի տեղ է ունեցել նաև Ավետիս Ասլանյանը, ով վարել է Անտառների վարչության գլխավոր տնօրենի պաշտոնը և բարձր է գնահատվել թուրքական կառավարության կողմից:

1880 թ. Կ. Պոլսում բացվեց Իրավաբանական, 1884 թ.՝ Քաղաքացիական ինժեներների, 1895 թ.՝ Քաղաքացիական անասնաբուժական վարժարանները: 1882 թ. բացվում է Առևտրի վարժարանը, որի նպատակն էր՝ թուրքերին ուսուցանել

⁶ Желтяков А., Петросян А., История просвещения в Турции, (конец VIII – начало XX века), с. 60.

առևտրական գործ⁷: 1908 թ. Կ. Պոլսի համալսարանում բացվում է իրավաբանական ֆակուլտետ:

Օսմանյան կայսրությունում XIX դարում կրթական գործում իրենց նշանակալի ավանդն են ներդրել հայերը: Ուսուցչա-դասախոսական կազմում կային հայեր, ովքեր կրթություն էին ստացել եվրոպական համալսարաններում: Ռազմատեխնիկական դպրոցներում հայ մասնագետների ծառայություններից օգտվում էին, որպեսզի կադրեր պատրաստեն օսմանյան բանակի համար: Կրթական հաստատություններում, եթե նույնիսկ այն հայը չէր հիմնել, հայերն էին ուսուցիչները, դասախոսները, տնօրենները, մատակարարները: Իր բազմակողմանի գիտելիքներով անգնահատելի տեղ էր զբաղեցնում Հովհաննես Մանիսաճյանը (1862-1942), ով իր նախնական կրթությունը ստացել է Ամասիայի գերմանական հյուպատոսական ներկայացուցչության դպրոցում, ապա հայկական դպրոցում, 4 տարի սովորել Այնթապի Ամերիկյան «Կենտրոնական» քոլեջում: Ավարտելով, 1886 թ. մեկնել է Գերմանիայի Հայդելբերգի համալսարան՝ բուսաբանություն, կենդանաբանություն, հանքագիտություն, կենսաբանություն ուսումնասիրելու նպատակով: Այս ընթացքում համալսարանի թուրքերեն ուսուցման համար կազմում է թուրքերեն քերականության դասագիրք: 1890-1915 թթ. դասավանդում է ամերիկյան «Անատոլիա» քոլեջում: Գիտական ուսումնասիրությունների նպատակով շրջել է Արևմտյան Հայաստանի մի շարք գավառներով: Նրա նյութերի հավաքածուներում պահպանվել են 2 հազար տեսակի բույսերի, միջատների, թիթեռների, թռչունների, հանքանյութերի, ապարների նմուշներ: Նրա կողմից տրվել են 80 նոր բույսերի, թիթեռների ու միջատների անուններ: Հիմնադրել է Բնագիտության թանգարան, 1902 թ. հավաքածուի մի մասն ուղարկել է եվրոպական թանգարաններին:

⁷ Նույն տեղում, էջ 93:

Փարիզում կրթություն ստացած Արամ Օհնիկյանը եղել է Պրուսայի շերամաբուծական վարժարանի տնօրեն, որը 1888 թ. վերածվել է Շերամաբուծական ինստիտուտի: Այս հաստատության լավագույն շրջանավարտների մեջ մեծ տոկոս են կազմել հայազգի ուսանողները, որոնցից լավագույնները մասնակցել են տեղական ու միջազգային մրցույթներին և ուղարկվել այլ երկրներ՝ կատարելագործվելու:

Երամ բեյ Արամը 1889 թ. հիմնադրել է Սալոնիկի երկրագործական վարժարանը և օսմանյան իշխանության կողմից ստացել է «Բալայի» (բարձրագույն) աստիճան: Եղել է Երկրագործության նախարարության գիտական գծով նախագահ: Հողամշակման մեջ նշանակալի գործ է կատարել Գևորգ Ազնավուրը: 1913 թ. երկրագործական քննիչ է եղել Նշան Անդրեասյանը⁸:

Հայկական կրթարաններն ավարտած շատ ուսուցիչներ, ովքեր հմտացած էին թուրքերեն լեզվի մեջ, դասախոսել են բժշկական, իրավաբանական, երկրագործական, գեղարվեստի համալսարաններում, Սյուլքիեի, Գալաթա Մարայի, Սուլթանիեի լիցեյներում⁹:

Թուրքիայում տնտեսագիտության առաջին դասախոսը եղել է թուրքերենի և օտար լեզուների մեծ գիտակ Սազըզ Հովհաննես փաշան, ով դասավանդել է Սյուլքիեի վարժարանում: Հովսեփ Յուսուֆյանը դասավանդել է եռանկյունաչափություն: Հեղինակ է թուրքերեն լեզվով մաթեմատիկայի դասագրքի: Կեսարացի հմուտ օրենսգետ և դատավոր Կարապետ Շահպազը այս վարժարանում դասավանդել է առևտրական օրենսդրություն: Վիգեն Հոգոցյանը և Հմայակ Խոսրովյանը ֆրանսերենով դասավանդել են «Միջազգային

⁸ Տեր-Պետրոսեան Հ., Հայերու սատարը թուրք մշակույթին և տնտեսության, Կահիրե, 1976, էջ 215-224:

⁹ Չոբախեան Լ., Համապակեր արևմտահայ մեկ դարու պատմության 1850-1878, Պեյրուֆ, 1972, հ. Ա, էջ 503:

հարաբերություն» և «Օրենսգիտություն», Միհրան Գարագաշյանը՝ «Ֆինանսներ» առարկաները: Քիմիկոս Նշան Ղուկասյանը գրել է մասնագիտական դասագիրք թուրքերեն լեզվով:

Հալքալըի հողագործական վարժարանում դասավանդել են Հայկազ Պեկյանը՝ «Ընդհանուր հողագործություն», Վահան բեյ Սուրենյանը՝ «Հողագործություն», «Շերամապահություն», «Այգեգործություն»: Վերջինս Երկրագործության նախարարությունում եղել է հողագործական բաժնի տնօրեն: Աբրահամ Ալլահվերդիին դասախոսել է «Բուսաբանություն», «Հանքաբանություն», «Երկրաբանություն», Երվանդ Աղաթոնը՝ «Հողագործություն և բերքի մշակում», Հողագործության նախարարությունում եղել է այգեգործության բաժնի վարիչ:

Մկրտիչ Հեթիմյանը դասավանդել է «Անտառաբանություն», միևնույն ժամանակ եղել է Անտառաբանական վարժարանի ուսուցիչ: Երամ բեյ Արամը դասավանդել է «Անասնաբուծություն»: Հակոբ Զաքարյանը եղել է Հալքալըի ագարակի գործադիր տնօրենը, այնուհետև՝ Իզմիրի երկրագործական հարցերով քննիչ: Դասավանդել է «Անասնաբուծություն»: Գևորգ Թորգոմյանը դասավանդել է «Մետաքսագործություն», երկար տարիներ եղել է Պարտուց վարչության հողագործական բաժնի պետ¹⁰:

Կ. Պոլսի համալսարանը (Դարյուվճյունուն) բացվել է չորս անգամ՝ 1863, 1870, 1874 և 1900 թվականներին: 1900 թ. Կայսերական համալսարան (Darülfünun- ı Şahane) անունը փոխարինվում է Օսմանյան կայսերական համալսարան (Darülfünun-ı Osmani) անունով: 1870 թ. բացվում է Օսմանյան կայսերական համալսարանի իրավագիտական բաժինը: Մինչ այդ թուրք իրավագիտությունն առաջնորդվում էր շարիաթի սկզբունքներով և դատավորները ներկայացված վեճե-

¹⁰ Միրունի Հ., Կ. Պոլիսը և իր դերը, Անթիլաս, հ. IV, 1988. էջ 130-135:

ըը լուծում էին «խլամ հանեքիի» քարոզչությունների հիման վրա: Արդեն 1876 թ. այդ բաժնում դասավանդում էին մի շարք հայ դասախոսներ. Ստեփան Գարայանը երկար տարիներ անդամակցել է Առևտրական Առաջին խառը դատարանին, վճռաբեկ դատարանի անդամ լինելով՝ դասավանդում էր «Քաղաքացիական իրավագիտություն» առարկան: Երեսփոխան, փաստաբան Գրիգոր Ջոհրաբը «Քրեական դատավարության» «Առևտրական թղթակցության» դասախոս էր, այդ առարկաների վերաբերյալ թուրքերեն և ֆրանսերեն լեզուներով գրել է բազմաթիվ մասնագիտական աշխատություններ:

1900-ական թթ. կրթական գործը հաստատուն հիմքերի վրա էր դրվում. 1901 թ. Խարբերդում և շրջակա գյուղերում կար 27 հայկական վարժարան՝ 2554 երկսեռ աշակերտներով, ինչպես նաև՝ ուրբանոցի աշակերտները, լատինական և բողոքական դպրոցների երկսեռ աշակերտները՝ 4106 հոգի¹¹: Մեզիբեում, Խարբերդում, Հյուսեյնիկում և շրջակա ավաններում բացվել էին նաև մանկապարտեզներ (ծաղկոց): Նիկոմիդիո գավառը 1909-1910 թթ. ուներ 82 դպրոց, որոնցից 50-ը արական՝ 5142 աշակերտներով, 32-ը իգական՝ 4298 աշակերտուհիներով, 15 մանկապարտեզ՝ 1555 երեխայով: Կար 178 ուսուցիչ, 131 ուսուցչուհի¹²: 1900-1915 թթ. կրթական ասպարեզը Խարբերդում մեծ վերելք ապրեց, նոր թափ էին առել առևտուրը, շինարարությունը, բացվել էին ազգային և օտար վարժարաններ: Գործում էր 5 քոլեջ՝ ֆրանսիական, գերմանական, ամերիկյան (երկսեռ «Եփրատ» քոլեջը), երկու ազգային Կենտրոնական վարժարան (Թլկատինցու տնօրինությամբ, որտեղ դասավանդում էին հայտնի ուսուցիչներ Հակոբ Միմոնյանը, պրոֆեսորներ (մյուղերրիս) Սողիկյանը, Թենեքեճյանը, Հարությունյանը, դոկտոր Գամպուրյանը¹³)՝ Մեզի-

¹¹ Ճիզմեճան Մ., Խարբերդ և իր գավակները, ԱՄՆ, 1955, էջ 397:

¹² Գասպարյան Մ., Հայերը Նիկոմիդիոյ գավառին մեջ, (ուսումնասիրություն վիճակագրական ցուցակներով և քարտեզով), Պարտիզակ, 1913, էջ 39-41:

¹³ Ճիզմեճեան Մ., նշվ.աշխ., էջ 321:

րիեում: 1900-1915 թ «Եփրատ» քոլեջն ուներ նաև մանկավարժական ճյուղ, որը մինչև 1914 թ. ունեցել է 38 շրջանավարտ¹⁴: Քոլեջին կից բացվել է մանկաբարձական բաժին՝ 8 հայ ուսանողուհիներով:

«Եփրատում» դասավանդել են դոկտորներ Սարգիս Մումջյանը «Մանրէաբանություն», Ֆիլիպ Մովսեսը՝ «Դեղաբանություն», Հովհաննես Գասպարյանը՝ «Անատոմիա», Խաչատուր Մանվելյանը՝ «Ծննդաբերություն»: «Միջազգային իրավունքի» դասախոս էր փաստաբան Հմայակ Խոսրովյանը, «Քրեական օրենսդրության» դասախոս՝ փաստաբան Տիրան Քելևկյանը: Առևտրական վարժարանում դասավանդել է Գրիգոր Քեոմուրճյանը՝ «Տոմարագիտություն», «Տնտեսական աշխարհագրություն» 23 տարի շարունակ դասավանդել է «Առևտրական թվաբանություն»՝ Հայդար Մեքթեպիի, Մաքսային վերատեսչության առևտրական և այլ վարժարաններում: Նախավարժարանային տարիքի աշակերտները և վարժարանների ուսանողները ուսանում էին նրա գրած թվաբանության և երկրաչափության դասագրքերով: Նա հեղինակ էր նաև սեղանավորության, տոմարագիտության, հաշվապահության վերաբերյալ շուրջ 35 գրքի: Հարություն Քյոմուրճյանը երկար տարիներ պաշտոնավարել է առևտրական և հողագործական նախարարություններում: Պրոֆեսոր Սարգիս Նիհատը 20 տարուց ավել բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում դասավանդել է «Հաշվապահական գործ» գրել է մասնագիտական մի շարք գրքեր¹⁵: Անտոն Հիսարյանը դասավանդել է «Գործնական հաշվապահություն»:

Հայ դասախոսները՝ դասավանդելով համալսարաններում, մասնագիտական վարժարաններում, գրել են դասագրքեր՝ մեծ նպաստ բերելով թուրքերեն լեզվին և մասնագիտական գրականությանը: Միջազգային իրավունքի դասախոս Կարապետ Շահպազը (Ալի Շահպազ) թուրքերեն լեզվով

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 401:

¹⁵ Միրունի Հ., նշվ. աշխ., էջ 133-145:

գրել է մի շարք մասնագիտական գրքեր, հայտնի փաստաբան Հմայակ Խոսրովյանը տպագրել է իր դասախոսությունները:

Մանկավարժ Պողոս Գալըպճյանի կողմից 1871-1892 թթ. Կ. Պոլսում լույս են տեսել մի շարք ձեռնարկներ ու դասագրքեր, ինչպես «Գավայիրի արաբիյե» (դասագիրք տաճկերեն լեզվի, 1874 թ.), «Առաջնորդ օսմանյան լեզվի», (մաս Ա՝ Հեգարան և ընթերցարան 1880 թ.), «Բանալի օսմանյան լեզվի», «Գործնական ընդարձակ քերականություն թուրք, արաբ և պարսիկ լեզվաց», (1884), «Ուղեցույց գիտության կամ համաձայնության թուրք լեզվի», (1885), «Գործնական ընդարձակ բառարան» և այլն¹⁶:

Եվրոպական նոր մեթոդներով դասագրքեր են պատրաստել Միհրան Աբիկյանը, Ջեքի Կարապետյանը, Ռեֆիկ հոջան, որը թուրքերենի հմուտ գիտակ էր¹⁷: Հայերը թուրքերեն լեզվին սատարեցին նաև իրենց կազմած բառարաններով: Դարեր շարունակ հայ ժողովուրդը, գտնվելով Օսմանյան կայսրության տիրապետության տակ, ենթարկվել է նաև լեզվական և կրոնական ձուլման: Եվ քանի որ կայսրության պետական լեզուն օսմաներենն էր, որն իրենից ներկայացնում էր արաբապարսկական մի խառնածին լեզու, և որը որպես պետական լեզու սովորելը պարտադիր էր, ուստի կայսրության այլալեզու ժողովուրդների, այդ թվում և հայ ժողովրդի համար անհրաժեշտություն էր դառնում հայերեն-թուրքերեն և թուրքերեն-հայերեն բառարանների կազմումը:

Բառարանների հեղինակներ էին Հակոբոս Պոզաճյանը՝ «Համառոտ բառարան ի հայէ ի տաճիկ», (1838 թ., վերահրատարակվել է 1868 թ.), «Համառոտ բառարան ի տաճկականէ ի հայ», (1841 թ., վերահրատարակվել է 1858 թ.), Ճանիկ Արամյանը՝ «Համառոտագույն բառարան արդեան լեզուի» (1860 թ.),

¹⁶ Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, Հ. Ա., Ե., 1973. էջ 216:

¹⁷ Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, Ե., 1951, էջ 21-22:

«Համառոտ բառ-գրքույկ հայերեն-տաճկերեն-գաղղիերեն» (1860 թ.), Տիգրան Գափամաճյանը՝ «Համառոտ բառարան գործնական բառից տաճկերեն-հայերեն» (1864 թ.), Տիգրան Գրիգորյանը՝ «Բառեր և խոսակցություններ ուրբ լեզվե» (1870 թ.), Գալուստ Տիրաքյանը՝ «Վեց հազարյակ» (1880 թ.), Միհրան Աբիկյանը՝ «Բառարան տաճկերեն-հայերեն» (1885 թ.), «Երեքլեզվյան ընդարձակ բառարան տաճկերեն-հայերեն-գաղղիերեն» (1888 թ.), Սարգիս Գասպարյանը՝ «Առձեռն բառարան թուրքերեն է հայերեն» (1889-1890), «Ընդարձակ բառարան հայերեն-տաճկերեն» (1891 թ.), «Ընդարձակ բառարան տաճկերեն-հայերեն» (1892 թ.), «Գործնական բառարան տաճկերեն-հայերեն» (1893), «Գիտական բառ-գրքույկ հայերեն-գաղղիերեն-տաճկերեն» (1895 թ.), Պետրոս Զեքի Կարապետյանը՝ «Մեծ բառարան հայերեն-օսմաներեն» (1902 թ.), «Մեծ բառարան օսմաներեն-հայերեն» (1912 թ.) և այլք¹⁸:

Այսպիսով, հայերը բացառիկ դեր են կատարել օսմանյան գիտակրթական համակարգում: Հատկանշական է այն հանգամանքը, որ հայերի կրթական միջին մակարդակը (նաև՝ գրագիտությունը), անհամեմատ ավելի բարձր էր, քան գերիշխող ումմայի (սունի մուսուլմանների) և տիրապետող ազգի՝ թուրքերի մակարդակը թե՛ Օսմանյան կայսրությունում ընդհանրապես, թե՛ Արևմտյան Հայաստանում մասնավորապես՝ չնայած քաղաքական ու սոցիալական բացառիկ անբարենպաստ պայմաններին:

¹⁸ Գասպարյան Գ., Հայ բառարանագրության պատմություն, Ե., 1968. էջ 192-196:

**АРМЯНСКИЕ ПЕДАГОГИ И УЧЕНЫЕ В ОСМАНСКОЙ
ИМПЕРИИ
(ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX-ГО – НАЧАЛО XX ВЕКА)**

Наира Гиносян
(резюме)

Жизненные условия, в которых находились армяне Западной Армении, всегда были крайне тяжелыми, что являлось результатом целенаправленной политики Османского государства. Однако, несмотря на неблагоприятные условия, армяне не только явились основателями некоторых отраслей в османской культуре, но и стали ведущими в торговле и в ремеслах и, усовершенствуясь, вышли на международную арену.

Особый интерес представляет вклад армянских педагогов и ученых в научно-образовательной системе Османской империи. Преподавая в университетах и училищах, армянскими преподавателями были написаны учебники и словари, что, несомненно, являлось серьезным вкладом в специализированную литературу и турецкий язык в целом.